

הקדמה

רב צעיר ממוצא מרוקאי בלבוש ליטאי חרדי נתן שיעור בבית אבלים במהלך שבעה בנושא הדלקת נרות שבת ודן בשאלה אם יש לברך ואחר כך להדליק, כמו מרבית המצוות ש"מברך עליהם ועובר לעשייתם", או ההפך – שיש להדליק ואחר כך לברך. הרב הדריך את הנשים לברך תחילה על הנרות ולאחר מכן להדליקם. אחת המשתתפות סיפרה שמנהג אימה במרוקו היה להדליק את נרות השבת ולאחר מכן לברך. הרב היה נחרץ והשיב לה: "מה שאמא שלך נהגה – מקורו במנהג טעות, לכן עלייך להפסיק מייד מנהג זה ולנהוג כפי השולחן ערוך וכפי שפוסק הרב עובדיה יוסף – לברך ואחר כך להדליק". פניתי אל האישה ואמרתי לה שהיא יכולה להמשיך לנהוג כפי שאימה נהגה משום שיש בעניין זה מסורות שונות. הרב הצעיר התנפל עליי: "האם אתה חולק על הרב עובדיה יוסף?!". הוא פסל את דבריי בטענה שאיני מבין כלום. השבתי לו שאיני חולק עליו, אבל הרב משאש, גדול חכמי מרוקו, חלק על שיטתו של הרב עובדיה. הרב אורי שרקי אמר בעניין הניסיון לכפות עולם הלכתי אחד:

מוצאי מאלג'יר, שהיא כלל לא במזרח. בכלל, אני חושב שאחד הגורמים המרכזיים להידרדרות התרבותית של היהדות הספרדית, הוא האחידות ההלכתית שנכפתה עליה ברוח הכינוי "עדות המזרח", או אם תרצו – ברוח השולחן-ערוך בלבד [...] זהו סוג של פשע כלפי מה שאני גדלתי עליו, כלפי מסורת אבותיי ורבותיי מדורי דורות [...] הרב אורבך גם סבר שאת ההלכה יש לקבוע על-פי המסורת של הדורות. כששאלוהו אם מותר להכין סלט ביצים בשבת – שכן ההכנה כרוכה בהרבה ספקות לגבי איסורי שבת – הוא ענה: "מותר, כי סבתא שלי הייתה מכינה סלט ביצים בשבת", והוסיף: "וגם אם לא אמצא הסבר מספק מבחינת ההלכה, עדיין יהיה מותר כי הסבתא

שלי נהגה כך". עמדה זו היא ייחודית בנוף ההלכתי הרווח כיום, שכן כיום הפסיקה נעשית על-פי הספר בלבד ולא על-פי המסורת; ומה שעשה סבא שלך – זה כבר לא רלוונטי ואינו נכון מבחינה הלכתית.¹

עוד ציין הרב שרקי שאצל הספרדים בשעה שמוציאים ספר תורה "הנשים היו מנשקות אותו. יותר מזה, בהרבה קהילות ספרדיות בחוץ לארץ, ביום כיפור, בזמן ברכת כוהנים של תפילת נעילה, הנשים היו נכנסות לעזרת הגברים ונעמדות מתחת לטלית של בעליהן. בהתרגשות הגדולה של סיום היום הקדוש רצתה המשפחה להיות יחד, והרבנים העלימו עין מכך. היום אין רב שמתיר לעשות דבר שכזה".²

על רקע זה יש לתמוה על התופעה שכאשר הדובר דברי תורה והלכה הוא כהין, דבריו נוטים להתקבל בתוך הקשר תרבותי, שהוא תוצאה של הבניה תרבותית, פרי מחשבתם של בני אדם הרואים בתוכן דבריו משהו פולקלוריסטי. לעומת זאת, כאשר הדובר הוא רב הממשיך להגמוניה הרבנית האשכנזית, או שהוא קרוב בדרגתו לרב עובדיה יוסף זצ"ל, דבריו נתפסים כבעלי ערך מהותני־טרנסצנדנטי וכיצירה תורנית אוניברסלית, לדבריו יש קיום ממשי שמקורו מסיני.

אדגים את טענתי זו גם באירוע שאירע באחד מביקורי בקהילה יהודית בארצות הברית. רב הקהילה הציג אותי לפני הקהילה בהתרגשות רבה בצטטו כתבה פרו־ישראלית שהתפרסמה מייד אחרי מבצע שלמה במגזין טיים (*Time Magazine*): "As Time magazine said more than 35 years ago: Israel's rescue of Ethiopian Jews was the first time in the annals of recorded history that white people went into Africa to bring blacks out for freedom and not slavery!" אני זוכר את הרגע שבו עליתי על הבימה. התודעה שלי היא תודעה של יהודי אוטונומי, ומעולם לא קישרתי את עצמי או את אתיופיה למילה "עבדות". ההפך – היה ידוע לי על כושר ההתנגדות והעמידות של אתיופיה לנוכח ניסיונות ההשתלטות הקולוניאליים של מעצמות אירופה לאורך השנים. כפי שקבע חגי ארליך:

1 שרקי תשע"א.

2 שם.

"מלבד חמש שנות שלטון אירופי במאה העשרים (דורסנותו של מוסוליני בשנים 1936–1941) לא טעמה אתיופיה את טעם התבוסה והשפלת הכיבוש. היא נותרה עצמאית, חידה אפופת מסתורין".³ כאשר שמעתי את המילים של רב הקהילה על שחורים שהוצאו לחירות מאפריקה הרגשתי אפוא שאין מדובר בי, אלא במישהו אחר. שאלתי את עצמי על מי הם מדברים. במצב זה של בלבול, הזיכרון והחוויות שלי מהכפר היהודי באתיופיה היו לי לעוגן, המילים והתפילות של סבי, אבא דג'ן גדעון מנגשה, נסכו בי אומץ וביטחון. ממקום זה התחלתי להמטיר על הקהל אהבה.

הציטוט מבטא תפיסה צרה ודיכוטומית הנובעת מראייה קטועה ומקוטעת של המציאות. בתפיסה כזאת התמונה הכוללת חסרה. במקרים רבים אנחנו נופלים להכללות ומצפים, למשל, שחבר קבוצה מסוימת יהיה בעל תכונה מסוימת. במקרים אלו אנחנו מחמיצים מידע חשוב ורואים רק מה שאנחנו מצפים לראות. ואולם התמונה הרחבה יותר: תמיד הייתי חופשי, והקהילה היהודית האתיופית הייתה הקהילה היחידה מכל קהילות ישראל שהייתה לה אוטונומיה מדינית מחוץ לגבולות ארץ ישראל מאז חורבן בית המקדש השני. צה"ל וכוחות הביטחון של ישראל שנחתו באפריקה אכן עזרו לנו להגשים חלום שנמשך אלפי שנים של ערגה לירושלים ויציאה מאתיופיה, אבל הם לא הוציאו אותנו לחירות.

עוד דוגמה: מאמר שכתבתי נשלח לשיפוט לכתב עת ונדחה. המאמרים שנדחים רבים מהמאמרים שמתקבלים, ולפיכך הדחייה לא הייתה הפתעה. עם זאת, לדעתי, הטעם לדחייה מצביע על תפיסה מוטעית, הקיימת עדיין בקהיליית החוקרים, ביחס למוצא היהודי של כולנו. בהתבסס על הפסיקה הרבנית במאה ה-16, הנחת היסוד המוצהרת שלי במאמר הייתה שיהודי אתיופיה הם יהודים. בין ההערות החשובות של הבודק לדחיית המאמר הוא גם כתב:

הנחת היסוד המוצהרת של המחבר היא מוצאה היהודי־מקראי של "ביתא ישראל", כלומר "הדעה הרבנית לדורותיה שזיהתה את 'ביתא ישראל' עם צאצאי שבט דן אשר נדדו לאתיופיה". אך שאלת המוצא אינה סוגיה

הלכתית, אלא שאלה היסטורית. פסיקתם של כמה רבנים ששורשיה במאה ה־16 אינה יכולה לשמש הנחת יסוד היסטורית למאמר אקדמי, תוך התעלמות מממצאיהם של מחקרים בני זמננו [...] רשאי החוקר לחלוק על מסקנות קודמיו, אך אין הוא רשאי להתעלם מהן.

מוסכם באופן חלקי שפסיקתם של כמה רבנים ששורשיה במאה ה־16 אינה יכולה לשמש הנחת יסוד היסטורית למאמר אקדמי, שהרי האמת ההלכתית־משפטית יכולה להיות תואמת את האמת המדעית או לא. הרי בירור האמת העובדתית וליבון האמת המשפטית אינם חופפים תמיד. בלשונו של מנחם אלון: "שתי אמיתות אלה יחסיות הן ולא תמיד זהות הן, ולא זו בלבד אלא אף אין הן צרות זו לזו, שהרי יודעת היא מערכת המשפט, ומודע הוא השופט, כי נקודת המוצא, דרכי הברור, מהותן של נורמות וכללי ההכרעה בעולם המשפט ומלאכת השיפוט שונים הם מאלה שבחקר העובדתי־היסטורי, ומתוך כך יודעים ומודעים הם כי יש שמסקנות ואמיתות שונות יעלו בידי כל אחד מהם".⁴ נראה שכאשר מדובר בקהילה היהודית האתיופית, החומה המפרידה בין שתי הדיסציפלינות, בין תחום ההיסטורי האקדמי לבין תחום ההלכה והעולם הרבני, נמוכה מאוד, עד כדי כך שרבנים חרדים ציטטו מחקרים היסטוריים על מנת להטיל ספק במוצא היהודי של בית ישראל.

שאלת הזהות היהודית בכלל היא שאלה עקרונית, כללית ומורכבת מבחינות רבות. למשל, הגדרת הזהות היהודית לפי ההלכה הרבנית, ובהתאם לכך אף חוק השבות, מושתתים על שלושה יסודות: "נולד לאם יהודייה או נתגייר ואינו בן דת אחרת". מיכאל קוריןאלדי טען כי "ההגדרה התחקית המעגלית של יהודי – החוזרת ומפנה למונח יהודי (נולד לאם יהודייה) – מעוררת קושי פנימי".⁵ אבנר חי שאקי סבר כי יש להחיל את ההגדרה הזאת של יהודי גם על אם אימו של אדם. בלשונו: "יהודייה היא מי שנולדה לאם יהודייה או שנתגיירה וכך הוא עד ראש

4 בג"ץ 158/80, אלון נ' ממשלת ישראל, פ"ד לו(4) 449, 466 (1982), וראו קוריןאלדי תשע"ט, 9.

5 קוריןאלדי תשע"ט, 9.

כל הדורות".⁶ קוריאנאלי סבר ש"דרישה כזו של שרשרת הוכחות יוחסין היא בלתי אפשרית ובלתי מתקבלת על הדעת, בהיותה אינסופית".⁷

בכך הוא חשף יסוד נוסף בהגדרת הוזהות היהודית – חזקת היהדות. יסוד זה אינו נכלל במפורש בחוק השבות אך קיים במקורות ההלכה: "דתניא רבי יוסי אומר גדולה חזקה" (בבלי, קידושין סט ע"ב). קוריאנאלי טען כי "חזקה זו המתייחסת בעיקר ליחיד או משפחה נתפרשה במקורות ההלכה במובן רחב הכולל גם את הקהילה, אשר בלא חזקה כזאת אינה מוכרת כקהילה יהודית. בלא השתייכות לקהילה יהודית, אין אדם או משפחה יכולים להוכיח את יהדותם, ואלמלא ההסתמכות על חזקת היהדות שהיא הבסיס לקביעת השושלת היהודית, אין לך קהילה היכולה להוכיח את יהדותה". קוריאנאלי דחה אף את האפשרות להטיל ספק ביהדות של כל אדם (בלשון המקורות: לקרוא ערער), כמפורש בשולחן ערוך (אה"ע, סימן סב, סעיף א): "משפחה שקרא עליה ערער והוא שיעידו שניים שנתערב בהם ממזר או חלל או שיש בהם עבדות הרי זה ספק". כלומר, לצורך הטלת ספק נדרשת עדות כשרה של שני עדים לפני בית דין. אבל קוריאנאלי תמה: "כיצד ימצאו למשל שני עדים כנגד יהדות הסבתא רבתה? וביחוד אין מקום לקריאת ערער כלפי קהילה מנדחי ישראל שהוכרה כקהילה יהודית במקורות ההלכה הרבנית".⁸ הרדב"ז והמהריק"ש פגשו את בני הקהילה שהגיעו כפליטי המלחמות באתיופיה בין נוצרים, מוסלמים ויהודים וקבעו שהם יהודים. הרב עובדיה יוסף קבע שערער כלפי קהילה שזכתה להכרה של גדולי ישראל בהיותה יהודית אינו אפשרי: "שלא הייתה כאן עדות גמורה ואי אפשר שתהיה כזאת לאחר שהרדב"ז והמרקי"ש קבעו במפורש שהם משבט דן בלי ספק, מיהו ואיזה הוא שיכול לצאת נגד עדה שלמה לפסלם ולהטיל מום בקודשים".⁹

מכל מקום, משום שבעבר הרחוק לא היו מסמכים ורישומים, ובשל הקושי להכיל אסטרטגיה של חזקת יהדות בעניין יהודי אתיופיה, טען קוריאנאלי שהערעור על יהדותם מערער על היהדות של כל אחד ואחד, שכן כל יהודי שחי היום בארץ

6 שאקי תשל"ו, 177.

7 קוריאנאלי תשע"ט, 17.

8 שם.

9 שם, 474; יביע אומר, חלק ה, אה"ע, סימן יא. וראו גם קוריאנאלי תשע"ט, 397-404.

בשנת תשמ"ו: "הואיל ונתערבו בהם [ביוצאי אתיופיה] גויים רבים במרוצת הדורות, באופן שלא ניתן לברר ולהוכיח את זהותם בוודאות – לפיכך כדי לצאת ידי כל הספקות, ועל מנת למנוע לעז מכל סוג שהוא, מחויב כל אחד מבני העדה בקבלת מצוות מילה וטבילה בפני שלושה"¹²

גם היום יוצאי אתיופיה שעלו לארץ ישראל בילדותם וגדלו בה כל חייהם נאלצים להביא עדים מטעמם שיוכיחו כי הם אכן יהודים. לטעמי, פרשת יקבי ברקן היא מהפרשות המבישות ביותר מהעת האחרונה: עובדים ממוצא אתיופי במפעל היינות בקיבוץ חולדה הועברו מתפקידם כדי שלא יבואו במגע עם יין, לטענת המנהלים מטעמים הלכתיים ועל פי דרישת גוף הכשרות בד"ץ העדה החרדית המפקח על המפעל. הסיבה: המשגיחים מסמנים את יוצאי אתיופיה כלא־יהודים, ומשום כך הם אוסרים לשתיה כל יין שנגעו בו. אורי אלמנך, עובד במפעל, סיפר: "נגעתי ביין, והמשגיח רץ, לקח ממני את זה וניפץ מול הפנים שלי". עובד אחר טען: "כל יהודי שמגיע – למחרת הוא עובד ביין. לנו לא. למה, אני סוג אחר?". יוסף, גם הוא עובד במפעל, הוסיף: "אני מושפל, וגזענות [...] כולם עובדים שם, נכון? למה אני יוצא דופן שמוציאים אותי משם?"¹³ בעקבות האירועים הקשים הללו בשילוב לחץ מתמשך לביטול החלטתה של מועצת הרבנות הראשית חידשה הרבנות את ההחלטה להכיר ביהדותם של יוצאי אתיופיה ולאמץ מייד את פסיקתו של הרב עובדיה יוסף שבני בית ישראל הם יהודים לכל דבר ועניין.¹⁴

אני שואל את עצמי מדוע חברי מועצת הרבנות הראשית לא השכילו לקבל את פסיקתו של הרב עובדיה יוסף, מדוע לא קיבלו את דעתם של גדולי הפוסקים, שלא חלקו, מעולם, על הרדב"ו וראו ביהודי אתיופיה יהודים גמורים. המסקנה פשוטה – החלטת הרבנות הראשית בקונסטלציה הנוכחית אנכרוניסטית. החלטה לאמץ את פסיקתו של הרב עובדיה יוסף היום דומה לכך שגואטמלה תכיר היום

12 מתוך החלטת מועצת הרבנות הראשית מיום כ בחשוון תשמ"ו. ז'ורלט 2018.

14 באחת הפעמים, כאשר ביקשתי לבטל את החלטת מועצת הרבנות הראשית הדורשת מיהודי אתיופיה לעבור גיור לחומרה, איימו עליי שאם לא אסיר את בקשתי ואחזור בי מייד מדעותיי, הם יטילו עליי חרם.

במדינת ישראל כמדינתו של העם היהודי. עלינו להפנים שגם המדיניות ההלכתית הנוכחית מושתתת על יחסים בין האליטה לבין מי שאינם משתייכים לאליטה, ואין הכוונה רק לקהילת יוצאי אתיופיה. מי שהגיע לעמדת השפעה משתמש בכוחו על פי ראות עיניו, והאליטה מפלה רבים שאינם דומים לה.

הפסיקה של הרב עובדיה יוסף בשנת 1973 הביאה את כנסת ישראל להחלטה היסטורית, שמדינת ישראל מכירה בפלאשים כיהודים לכל דבר. אשר על כן הם זכאים לעלות לארץ ולהתיישב בה מכוח חוק השבות. במרץ 1977 פרסם שר הפנים שלמה הלל הודעה פומבית ובה הכריז כי "כל פלאשי זכאי לעלות לארץ והוא ייהנה מכל הזכויות המוענקות לעולים מכוח חוק השבות".¹⁵ על רקע זה מובן מדוע בתודעה הקולקטיבית של החברה הישראלית רווחת הסברה שיהודי אתיופיה הועלו לישראל לא מכוח זכותם ההיסטורית-יהודית, אלא מכוח פסיקתו של הרב עובדיה יוסף. כלומר, מבחינה תודעתית המעמד של יהודי אתיופיה נזקק גם היום לזכותו של הרב עובדיה יוסף, ולא לזכותם ההיסטורית-יהודית של העולים.

דומני שהתפיסה ההיררכית הזאת, ובמידה רבה פטרנליסטית, שורשה איננו גזעני¹⁶ – מקורה בפחד מהלא מוכר, בחוסר ודאות, בראייה קטועה וחלקית של המציאות.¹⁷ טענה זו היא הבסיס לספרי הראשון מסיני לאתיופיה: עולמה

15 קורין אלדי תשמ"ט, 188.

16 אין אני טוען שאין גזענות, אלא ששאלת הגזענות איננה שורש הבעיה. הגזענות מצויה בכול – במי פחות ובמי יותר. הגזענות איננה רק בין לבנים לשחורים או בין יהודים לערבים, אלא בין בני האדם בכל מקום בעולם, לפיכך נראה נכון יותר לומר כי המדיניות הכלכלית-חברתית והדתית מושתתת היום על תפיסה של אליטה מול מי שאינם משתייכים לאליטה. אין הכוונה לבני עדה, קהילה או מוצא מסוימים – מי שהגיע לעמדת כוח והשפעה עלול להשתמש בה על פי ראות עיניו, וכך נוצרת לעתים מדיניות פטרנליסטית, קבוצתית או שבטית. במדינות מערביות, ולמעשה בכל מקום, סובלים מכך בעיקר קבוצות מיעוט ויחידים.

17 יום אחד פנה אליי תלמיד ישיבה ושאל: האם היה לכם תנ"ך באתיופיה? האם התפללתם? האם התורה שלכם היא התורה שלנו? שאלות אלו הזכירו לי סיפור משנות ה-50: אדמו"ר חרדי ממוצא אשכנזי ניגש אל הרב עובדיה יוסף ושאלו: האם יש לכם התלמוד שיש לנו? הרב עובדיה השיב: וכי לכבודו איזה תלמוד יש לו? התלמוד הבבלי. כלומר, לכם יש התלמוד שלנו.

ההלכתי והרעיוני של יהדות אתיופיה.¹⁸ חוסר ודאות משמעו סיכון לאבד את העולם הבטוח, את עולם האמונות המוכר. ברירת המחדל שלנו היא להישאר בעולם ההרגלים שלנו, סוג של בית כלא המייצר מראית עין של ודאות ויציבות. התפיסות ההיררכיות הללו מבוססות על חוסר ביטחון. לטעמי, פעמים רבות בשל הפחד מפני הלא מוכר, במקום לייצר מציאות אנו מגיבים למציאות. ספרי מסיני לאתיופיה נועד להשמיע את קולה העמום של קהילת בית ישראל מתוך מעורבות רגשית, להציב אותה כשווה בשיח היהודי בדורנו ולעשותה מוכרת ובוררה יותר לכל אדם. בספר מסיני לאתיופיה ביקשתי לכלול את המסורת של יהדות אתיופיה בעולם המנהגים והמסורות האורתודוקסי של העדות בישראל ולראות בו זרם לגיטימי ומוכר. לדידי, היכרות מעמיקה עם יסודות קיומן של המסורות השונות של היהדות ועם ההבדלים ביניהן היא בסיס לדו־שיח פורה ביניהן. כמו היהודים מתימן, מגרמניה, מפולין וממרוקו, הקהילה האתיופית מבקשת להיות מוכרת כקהילה שיש לה מסורת וכללי פסיקה והלכה מקובלים, ולא להתאים את עצמה לתפיסה הלכתית מסוימת.¹⁹

עמדתי שאין לפסול את מסורתה של בית ישראל היא אשר הביאה אותי, בין היתר, לכתוב את ספרי מסיני לאתיופיה. דא עקא, מאז חיבור הספר מתנהל נגדי מסע השמצות בטענה שהוא מגדף ומחרף את קודשי ישראל ומתיר איסורים הלכתיים, לדוגמה איסור נגיעה ולחיצת יד לאישה, ביטול דיני מוקצה בשבת, ביטול כמה מהלכות גידה וטלטול כסף בשבת. חודשים אחדים לאחר צאת הספר שיגרה קבוצה של רבנים אתיופים שהתקרו לזרם החרדי מכתב חריף לכל המועצות הדתיות ובו האשימו אותי בכפירה. למכתב צורף סרטון שבו הרב הראשי לישראל, הרב שלמה עמאר שליט"א, הזהיר שלא לקרוא בספרי זה משום שיש בו דברי אפיקורסות. המתנגדים לספר טענו כי מדובר במסמך הפורץ את גדר ההלכה ועלול להדביק לקהילה האתיופית תווית של כת נבדלת:

18 שלום תשע"ב.

19 לא מעט רבנים אורתודוקסים חוששים להביע את עמדותיהם ההלכתיות שאין להן הסכמה רחבה בעולם הרבני האורתודוקסי. רבנים אורתודוקסים מעטים הביעו בחשאי את תמיכתם בספר מסיני לאתיופיה משום שהששו לאבד את משרתם.

באנו בזה אודות ספר חדש שיצא זה עתה הנקרא בשם "מסיני לאתיופיה" אשר מחברו הוא שרון שלום מקרית גת. ספר זה עוסק במנהגי יהודי אתיופיה, ותחת אשר יעודד את אחינו בני הקהילה לשוב לכור מחצבתה ולשמור ולקיים כל מצוות התורה ולהתאחד באהבה ובשלום עם שאר אחינו בית ישראל הנמצאים בארץ הקודש, הינו מחרף ומגדף ומרים יד בתורת משה ומפלג את כל בני העדה בפילוג שאין לו כפרה, ובכך עלול לגרום להרחקת הקהילה משאר העם ולעשותה ככל הנבדלת מעדת ישראל. כפי שקרה בדורות שעברו ודי למבין!

הננו בזה להביא מספר דוגמאות המעידות כאלף עדים על תוכנו המפוקפק של הספר. ביטל שבעה נקיים, התיר נגיעה בנשים בלחיצת יד ונישוק, ביטל דיני מוקצה בשבת, התיר להביא כסף לבית הכנסת בשבת, התיר אכילת עוף בחלב בצנעה, ביטל דיני קידוש ביין בשבת, התיר ללכת עם מטריה בשבת, התיר לנגן בכלי שיר ביום הכיפורים.

ועל זאת הדרך עוד עשרות רבות של סילופים חירופים וגידופים וקעקע את יסודות התורה והאמונה אשר כל בית ישראל שמרו עליהם בחירוף נפש. אשר על כן יש להוקיע מעל כל במה את הספר ומחברו, וכן איסור מוחלט לנהוג על פי ספר זה "כל ישראל ישמעו ויראו" ולשומעים ינעם ועליהם תבוא ברכת הטוב.²⁰

ההרגשה הייתה קשה מנשוא. הייתי רגע לפני נידוי. רק בזכות התערבותו של רב בכיר ברבנות בצירוף מכתב התנצלות שכתבתי הופסק ברגע האחרון מהלך הנידוי. דומני שההנחה שהשולחן ערוך הוא הקו האדום של פסיקת ההלכה של העולם היהודי היא שורש העימות. כך עולה גם מדבריו של הרב מברסטו סולומון שליט"א:

לאחרונה פרסם הרב שרון שלום ספר בשם "מסיני לאתיופיה - עולמה ההלכתי והרעיוני של יהדות אתיופיה". המחבר מתיימר לכתוב "שולחן ערוך", כביכול, ליהודי אתיופיה המנסה לפשר ולגשר בין מנהגי העדה

20 מכתב שנשלח ביום א בסיוון תשע"ב למשרדי הרבנות הראשית לישראל. ההדגשה במקור.

שהיו נהוגים באתיופיה לבין המסורת ההלכתית של יהודי העולם, וארץ ישראל בכללם. המחבר מרשה לעצמו "לפסוק הלכות חדשות" והוא מכוון את דבריו לצעירי העדה הגדלים בארץ. במקרים לא מעטים המחבר מרשה לעצמו לתת היתרי הלכה או מנהגים בניגוד לדעת השולחן ערוך ולפסיקה המקובלת מדור דור.²¹

דומני שהרצון לאחד את מסורתה של הקהילה עם המסורת הרבנית וכן הפחד, הדימוי העצמי הנמוך, התפיסה הקולוניאליסטית, בעיקר לנוכח הבעיות שהתעוררו בדבר יהדותם של בית ישראל, הביאו רבים – רבנים וחוקרים יוצאי אתיופיה ושאינם יוצאי אתיופיה – להדגיש היבטים המבליטים את קווי הדמיון בין המסורת האתיופית למסורת הרבנית, לעתים אף מתוך התעלמות מההבדלים הרבים הקיימים ביניהן. אני סבור שהמנהגים והמסורת של הקהילה האתיופית הם מקור ידע חשוב העומד בפני עצמו, והם יכולים ללמד הרבה על המסורת היהודית בכללותה.

במידה רבה כתיבת הספר מסיני לאתיופיה הייתה מעין מסע הסברה שבו ביקשתי להבהיר את התרבות הדתית של יהודי אתיופיה על ידי שימוש במושגים רבניים ממחשבת ההלכה של חז"ל, הזרים לתרבות זו, כלומר לדון בתרבותם הדתית של בית ישראל במסגרת של עולם ההלכה האורתודוקסית – ניסיתי להבהיר את עולמם הדתי באמצעות מחשבת ההלכה של חז"ל. השלב הבא בעיניי, בספר זה, הוא ניתוח מעמיק ומקיף של התרבות הדתית של בית ישראל בכלים המשתייכים לתיאולוגיה ולפרקטיקה דתית בקהילת בית ישראל. בספר שלפניכם אני מבקש לעבור מהסברה להבנה, בתוך כך לבחון את מסורת הקהילה בכלים המשתייכים לדיסציפלינה של הקהילה, ומתוכם להבין כיצד יהודי אתיופיה הבינו את העולם היהודי. הגבולות בין הסברה להבנה אינם ברורים שכן יש ביניהם תחומים משויכים. עם זאת, כפי שטען אבי שגיאה, ההבחנה בין הסברה להבנה היא בסיס למערכת מושגים מארגנת חשובה: "ההבנה מיוסדת על הנתון כפי שהוא מופיע לפנינו, ופעולת ההבנה היא עקיבה בעקבות נתון זה. הפעולה ההסברית היא רדוקטיבית

21 סולומון תשע"ד. הרב מברסטו סולומון הוא רב קהילה מוסמך מטעם הרבנות, מורשה לבריור יהדות מטעם מועצת הרבנות הראשית ועוסק בגיור ובנישואין במערך הגיור הממלכתי.

ואילו פעולת ההבנה אינה כזאת; היא מנוהלת כאקספליקציה החושפת את מה שנתון 'שם' כמות שהוא. היא אינה מבקשת להשתלט על הנתון אלא להנהירו.²²

לדעתי, מתודולוגיה מחקרית זו של הבנה יכולה לסייע לחוקרים רבנים לצאת מגישה אפולוגטית, עמדה מצטדקת, מתגוננת ומתנצלת. מטרתו של ספר זה היא לדון באופן ראשוני בפילוסופיה ההלכתית של המסורת של בית ישראל – סוג של הגנה אינטלקטואלית על עיקרי האמונה והוכחת אמיתותה. אין לי כל כוונה לתקוף שום דרך לעבודת האל ושום אדם. את כולם אני מעריך, מוקיר ומכבד. כוונתי לנתח את חיי האמונה של יהודי אתיופיה מתוך נקודת מבטם שלהם, במושגים שלהם – לעצור ולהקשיב ולעמוד על שאלת זיהוים של יוצאי אתיופיה כיהודים. אין לי עניין באופן שהם נתפסים בעיני אחרים, אלא ברצוני להכיר אותם כפי שהם מזהים את עצמם, להציג את הסיפור שלהם כפי שהם מספרים אותו.

בעקבות שגיאה, בספרי שיחות על אהבה ופחד דנתי בהבחנה בין זיהוי לזהות.²³ לדעת שגיאה, פעולת הזיהוי עוסקת בשאלה איך בני האדם נתפסים בעיני אחרים, והיא הופכת את הזולת למושא, שהוא חשוב להם, למזהים. זוהי פעולה חיצונית שבה הזולת מכוּנָן על ידי תכונות מסוימות, וקולו שלו לא נשמע. לעומת זאת, זהות, בלי להיכנס להבחנה שלה ולהיסטוריה שלה, היא בראש ובראשונה סיפור החיים הממשי, שמתאר את מכלול ההתנהגויות, הפרקטיקות, המיתוסים, הזיכרונות והתודעות של מי שמדווח עליהם.²⁴

בהתאם להבחנה זו, בספר הזה אני מבקש לעבור מזיהוי לזהות – להשמיע את קולם של יהודי אתיופיה, ולא לתאר אותם בקול של תרבות אחרת – ולפיכך אנסה להקשיב להם כדי לדעת מי הם ולא לנסות לומר להם מי הם. גישה זו תאפשר לי לדון בעולמה הפילוסופי של יהדות אתיופיה במושגים מסורתיים המקובלים אצלה. תורה שבעל פה ותורה שבכתב, יצר הרע ויצר הטוב, מצוות

22 שגיאה תשע"ז, 12.

23 שלום תשע"ט, 2.

24 להרחבה ראו שגיאה תשס"ו, 181-246. וראו גם סעיד תש"ס.

דאורייתא ומצוות דרבנן, ועוד רבים אחרים הם מושגים רבניים השייכים לשפה של היהדות הרבנית. ואולם השפה של בית ישראל אחרת. יהדות אתיופיה היא מציאות אחרת, מעין יהדות גנוזה שלא הייתה חשופה להשתלשלות התורה שבעל פה הרבנית, לפיכך תורה שבעל פה היא מושג זר לעולמה.

סטיבן קפלן גורס ש"קיימת ספרות עשירה על הזהות היהודית של ביתא ישראל ועל הקשר בינם לבין יהדות העולם. [...] יחד עם זאת, הטיעון העיקרי כאן הוא שעל אף תרומתם של ספרים אלה לידע שלנו אודות יהדות אתיופיה, יש להתייחס אליהם בעיקר כלמקורות ראשוניים חשובים דווקא להבנת היבטים אחדים של האוכלוסייה הקולטת. יש לקרוא ספרים אלה בעיקר, כך נטען, לא כספרים אודות אלא כטקסטים שנכתבו על ידי"²⁵ אני מבקש להציב כאן לקסיקון אחר, הבוחן את יהדות אתיופיה מזווית מחקרית שונה ממה שהיה מקובל עד כה. אני מקווה שספר זה יהיה ספר שדן על אודות, ולא ספר שנכתב על ידי.

במסגרת המחקר על קהילת בית ישראל יצאתי לעבודת שדה אנתרופולוגית תיעודית, הכוללת ניתוח טקסטים, מפגשים וראיונות עם המנהיגים הרוחניים – הכהנון' והשמגלוץ'.²⁶ מהמחקר עולה תמונה רב־ממדית באשר למשמעות המושג תורה שבעל פה בעולמם של בית ישראל. הכהנון' טוענים שבית ישראל היא אחת הקבוצות היהודיות היחידות אשר הצליחו לשמר מסורת המקבילה למסורת הרבנית ואינה דומה לשום קבוצה יהודית המרכיבה היום את העם היהודי.

25 קפלן תשנ"ז, 23 (ההדגשה במקור).

26 כהין (בגעז: ሆሀ) הוא הסמכות הדתית הראשית בבית ישראל. הליקה כהנת (בגעז: ሆሀ ሆሀ ሆሀ) כוהן גדול; ברבים: ሆሀ ሆሀ ሆሀ; ליקנה כהנת) הוא כוהן שבידו הסמכות הדתית העליונה על אוור רחב. על פי סבי, אבא דג'ן גרעון מנגשה, בעבר הרחוק לא שימש התואר קס למנהיג הרוחני בקהילת בית ישראל, אלא התואר כהין או דפתרה. בספר זה החלטתי להשתמש במילה כהין. שמגלה (בגעז: ሆሀ ሆሀ ሆሀ; ברבים, אמהרית: שמגלוץ', געז ותגריית: שמגלתת) הוא מונח אתיופי שמשמעותו מבוגר, בכיר ווקן. לשמגלוץ' תפקידים רבים. עליהם ראו שלום תשע"ב. ראיונות אלו היו בגדר הזדמנות פז יוצאת דופן. רוב המסורת שבעל פה הקיימת אצל חכמי הקהילה האתיופית, מצוי בישראל אך אינו חשוף. יש לזכור כי זקנים וחכמים אלו לא יהיו לנצח. לעצם קיום הראיונות יש בפני עצמו חשיבות אתנולוגית. קיים אוצר של ידע גדול וחשוב, יש לראיין ולתעד את זקני הקהילה כדי להציל ידע זה. חבל על דאבדין ולא משתכחין.

עם זאת, עולות שאלות רבות: האם וכיצד אפשר לקבוע צורה ראשונית? האם המצב הדתי נמשך בלא תמורות במשך אלפי שנים? מהי בעצם מסורת זו? האומנם שום דבר לא השתנה בה מתקופת משה רבנו? מהי מחשבת ישראל של בית ישראל? מה מניע את יהדות אתיופיה לפרש כך ולא אחרת? האם קיימים בה פסקי הלכה? האם קיימת בה חלוקה בין תורה שבכתב לתורה שבעל פה? איזה סוג תורה שבעל פה יש בה? ואם יש מסורת שבעל פה, כיצד שומרים על רצף הפסיקה? האם לעולם הידע הדתי האתיופי יש שיטה? ואם כן, מהי? אילו מהמנהגים בקהילה האתיופית קדומים ואילו התחדשו באתיופיה? למשל, המושג הלכה הוא פרי התפתחות של היהדות הרבנית – האם גם במסורת של יהודי אתיופיה יש הלכה? ואם לא, מה יש בה? האם יש מושג אחר? האם בתרבותם הדתית ישנה תודעה של מצווה? ואם כן, האם קיימת חלוקה, כנהוג במסורת הרבנית, בין מצוות שבין אדם לחברו לבין מצוות שבין אדם למקום? האם קיימת חלוקה בין מצוות דרבנן למצוות דאורייתא? מהו אם כן עולם המושגים הדתי שמשמש את הקהילה האתיופית? מהי המחשבה הפילוסופית שעליה ניצבת תרבותם הדתית של בית ישראל? מה תפקידם של מנהיגי הרוחניים, הכהנוץ' – האם הם כמו רבנים או שהם ממלאים תפקיד אחר? האם הם פוסקי הלכה, מורי דרך, ואולי כוהני דת? מה היחס ללימוד התורה? מה משמעותה של תפילה?

לטענתי, מדובר בשתי שפות דתיות שונות. בספר זה אנסה להשתמש בשפתם של יהודי אתיופיה כדי להציג במושגים שלהם את תרבותם הדתית. מתודולוגיה מחקרית זו תאפשר לי למצוא ביהדות אתיופיה רכיבים של מסורת עתיקה הקודמת לנורמליזציה של המושג הרבני תורה שבעל פה. יהדות אתיופיה היא סוג של גניזה חיה, פשוטה כמשמעה, שהשתמרה בפארק היורה ביבשת אפריקה, והמחקר המוצג כאן נוגע ביסודותיה של התרבות הדתית, הפרקטית והמחשבתית, של בית ישראל.

כהין מנטסנוט אלי וונדה ממו הוא תלמיד חכם, מנהיג רוחני משכמו ומעלה. הצגתי לפניו כמה מהשאלות לעיל, והוא ענה לי: "מה שנקרא כאן תורה שבעל פה, אצלנו נקרא היגה מוסה (Hige Muse) (חוקי משה)". לדבריו, היגה מוסה הוא כינוי במסורת של בית ישראל למכלול הפירושים וההלכות – שכתובים בתורה ושאינם כתובים בתורה ועברו במסורת מדור לדור. דומני שהבנת המסורת

ההלכתית של בית ישראל היגה מוסה תוכל להנהיר את ההבדלים בין התרבות הדתית של בית ישראל לבין התרבות היהודית-דתית השלטת בישראל. זאת ועוד, האתגר להבין את התרבות האתיופית על פי ניתוח התפיסה האמונית יכול להוסיף ממד חדש לחקר העימותים בתחום הדתי ובתחום הפוליטי בעניין קליטתם של עולי אתיופיה בישראל ותופעות שעולות היום בדור השני של יוצאי אתיופיה.

בספר זה אבקש להעמיק את הדיון במסורת ההלכתית של בית ישראל. אני מבקש להראות שהבנת היגה מוסה אינה תיאורטית בלבד, אלא אפשר להשתמש בה, לעשותה כלי עבודה מחקרי ולהסביר באמצעותה את עומק הקונפליקט בין המסורת של בית ישראל לבין התורה שבעל פה הרבנית. כאמור, החשיבות של מחקר זה היא בחשיפת יסודות חשובים בתפיסת עולמם של חכמי הקהילה האתיופית: כיצד הכריעו בין הערכים השונים? כיצד התמודדו עם הבעיות התיאולוגיות, ההרמנויטיות, האונטולוגיות וההכרתיות שבבסיס הפעילות הדתית? בספר זה אנסה לענות על כמה מהשאלות האלה, וכך יהיה אפשר להכיר היכרות קרובה יותר את השקפות העולם ודרכי החשיבה של ההנהגה הרוחנית של קהילת בית ישראל – הכהנון' – בשאלת המשמעות של היגה מוסה.

המופע האנושי של הדת והאמונה

נדירים המקרים שבהם עם מקבל דרישת שלום מעברו הרחוק בדמות קהילה שאבדה וחזרה לחיות בתוכו. זהו סיפורה המופלא של בית ישראל, קהילת יוצאי אתיופיה, העתיקה בקהילות ישראל, ששבה לחיות בקרב בני עמה ההיסטורי כשהיא עמוסה מסורות עתיקות, סיפורים ומנהגים המיוחדים לה. המסורת ההלכתית של בית ישראל נמסרה מאב לבן, מכהין לכהין, מקהילה לקהילה במשך אלפי שנים²⁷ – במסורת הלכתית בעל פה, לא כתובה, ולכן אין בנמצא ספרים המרכזים אותה באופן מסודר.²⁸ בכך קבוצה זו שונה מכל הקבוצות היהודיות המוכרות לנו, המרכיבות את הפסיפס היהודי-תלמודי – אצל בית ישראל הכול היה מבוסס על רוח המקרא ועל הלכות בעל פה, בלא השפעה של ההיסטוריה

27 שלום תשע"ב, 70; Schoenberger 1975; Leslau 1951.

28 שלום תשע"ב, 60-68.